

JOSEF BOHATEC, *Der Imperialismusgedanke und die Lebensphilosophie Dostojewskys*. Ein Beitrag zur Kenntnis des russischen Menschen (1951, Hermann Böhlau Nachf. Ges. M. B. H. Graz-Köln). Herman Dooyeweerd zum 25 Amtsjubiläum in Freundschaft zugeeignet (364 S.).

Wie kennis neemt van dit nieuwste werk van den bekenden, nu reeds 76-jarigen Weensen geleerde, staat een ogenblik verslagen over de onverwoestbare vitaliteit en werkelijk universele spankracht van een zoveel terreinen van wetenschap onvattendend geest. Terwijl hij als een van de beste CALVIJN-kenners van onzen tijd in een reeks van grotere werken en tijdschriftartikelen de gehele gedachtenwereld van den Hervormer en vele van diens tijdgenoten in een vaak verrassend nieuw licht plaatste, heeft hij tegelijk de rechts- en staatshistorie met een schat van nieuwe, steeds op bronnenonderzoek berustende gegevens verrijkt.

In al deze studies openbaarde hij zich als historicus van groot formaat, die grondige en exacte bronnenstudie aan een brede visie paarde.

Op wijsgerig gebied gaf hij zijn omvangrijk standaardwerk over KANT's „Religionsphilosophie”, waarin hij op vele punten nieuw licht wierp op de ontwikkeling van KANT's opvattingen ter zake

Met het nieuwe werk over de „Imperialismusgedanke und die Lebensphilosophie Dostojewskys”, dat reeds in 1942 voltooid was, maar welks publicatie door de nationaal-socialistische machthebbers verhinderd werd, voert de schrijver ons in een geheel ander gebied van zijn onderzoek.

Zeker, ook hier verloochent hij zijn natuur als historicus niet. „Mein Buch will eine streng historische Darstellung sein und führt daher auch Gedankengänge ein, die als zeitbedingt oder einseitig für uns nicht normativ sein können (so die Idealisierung des Zarentums, die Werturteile über die nichtorthodoxen christlichen Religionen und das Judentum, die Auffassung des Krieges)”, zo merkt hij zelf in de voorrede van zijn werk op. Maar in het derde deel, dat handelt over de „lebensphilosophischen Grundlagen der Ideologie Dostojewsky's” biedt hij een uitvoerige schets van de levensphilosophie van den groten Russischen schrijver tegen den achtergrond van de Europese levensphilosophie van dien tijd, waarin BOHATEC zich niet slechts een grondig kenner van de toenmalige Russische wijsbegeerte toont, maar ook op belangwekkende wijze den invloed van SCHELLING en diens leerling CARUS op de Russische filosofie, in 't bijzonder op SOLOWJEW, in het licht stelt.

DOSTOJEWSKY's idee van het imperialisme was tot nu toe in de literatuur uitsluitend beschouwd in verband met de vragen der Russische buitenlandse politiek. BOHATEC stelt hier tegenover, dat deze idee ook een belangrijk aspect heeft in de binnenlandse politiek van Rusland en dat DOSTOJEWSKY een *volksimperialisme* van een zeker socialistisch karakter voorstond, maar daarbij de „juiste Russische oplossing” van het sociale vraagstuk scherp afgrensde tegen het westelijk theoretisch en politiek socialisme in zijn verschillende stromingen. Deze opvatting was „realpolitisch” georiënteerd, maar omweven met ideologieën, die niet, gelijk veelal wordt aangenomen slechts een huichelachtig masker vormden voor de politieke expansiezucht, maar wel degelijk echt en ernstig bedoeld waren. De voorwaarde voor de gezondmaking van de economische en financiële verhoudingen, die voor de wereldheerschappij van Rusland noodzakelijk zouden zijn, zag DOSTOJEWSKY in een saambinding van de afzonderlijke lagen der bevolking. Dit zou echter slechts mogelijk zijn door een vormgeving aan de binding van het individu in de gemeenschap, die niet, gelijk in het Westen, door dwang en willekeur,

maar door de vrijwillige overgave, door de *liefde* moet worden bewerkt, waarbij de intellectuele en sociale verschillen niet slechts niet genegeerd, maar integendeel volkomen aanvaard worden.

Wanneer zo de liefde als het drijvend beginsel van dit „christelijk” socialisme wordt beschouwd, als een macht, die de sterkste van allen is en die door geen andere macht geëvenaard wordt, dan kan deze ideologie volgens BOHATEC passend worden gekarakteriseerd als het „imperialisme der liefde”.

Maar ook het *volks*-imperialisme wordt bij DOSTOJEWSKY ideologisch omlijst in zijn opvatting, dat het Russische volk niet een trage massa is, met geen andere taak dan de belastingen op te brengen, maar veeleer beschouwd moet worden als de „drager van de gedachte van Christus”, wiens geest „in de vlammen der barmhartigheid zichtbaar en werkelijk wordt.” Deze gave, de „inheemse orthodoxie”, welke kern de liefde is, verplicht het Russische volk tot de taak aan de andere volkeren zijn „zending” te verkondigen.

Deze „zending” bestaat in de schepping van een groot en machtig organisme van broederlijke vereniging der volkeren, onder waarborging van de vrijheid dezer laatste, om op deze wijze de „Europese ideeën te verenigen en ze tot betekenis voor de gehele mensheid te verheffen”. Daar deze „Messaanse roeping” onverbrekkelijk samenhangt met het probleem: Rusland en Europa, zag BOHATEC zich genoodzaakt in dit verband DOSTOJEWSKY's standpunt met betrekking tot de tegenstelling tussen de „Slavophilen” en de „Westersgezinden” te belichten, een problematiek, die in de literatuur tot nu toe niet grondig genoeg is behandeld en actueel wordt in verband met de huidige tegenstelling tussen het Westen en het Oosten.

De „samenbindende macht der orthodoxie” speelt in DOSTOJEWSKY's denkbelden over de buitenlandse politiek vooral gedurende de Russisch-Turkse oorlog een grote rol en BOHATEC meent, dat DOSTOJEWSKY het „pan-Russisme” of „pan-orthodoxisme” (want de „orthodoxie” wordt door D. steeds in den typisch-Russischen zin verstaan) als hoofddoel zag en dat hem het „pan-slavisme” slechts als middel tot dit doel voor ogen stond.

De kern van zijn boek ziet de schrijver zelf in zijn uiteenzetting, dat de *ideologie* van den groten Russischen auteur in zijn *levensphilosophie* gegrond was. Want de idee van de „al-eenheid” was voor DOSTOJEWSKY het „onderpand van het hoogste leven”, zij was voor hem „een synthetisch-dynamische levensidee”. Wie zich in zijn geschriften verdiept, wordt getroffen door de nauwe verbinding van wijsbegeerte en leven. Hij was weliswaar geen vakphilosoof, maar de wijsbegeerte betekende voor hem de „verheffing van het leven tot een bewustzijn van bijzonderen aard”.

Op het boven-geformuleerd probleem toegepast, kan men volgens BOHATEC de opvatting van DOSTOJEWSKY aldus formuleren: Alle imponderabilien in de economische verhoudingen van het Russische volk hangen daarvan af, dat het volk in *werkelijkheid leeft*, d. w. z. een „levend leven” heeft en zijn natuurlijke bestemming vervult. Het „volksimperialisme” kan slechts een ideologie verdragen, die in de eeuwige levenswerkelijkheid rust, welke „bekroning” Christus is. DOSTOJEWSKY wilde dus een waarachtig *christelijke* levensphilosophie verkondigen.

Het is uiteraard juist dit kern-gedeelte van 's schrijvers onderzoek, dat de lezers van dit tijdschrift het meest zal interesseren. Voorzover mij bekend, is BOHATEC de eerste, die in een uitvoerig en grondig onderzoek van al DOSTOJEWSKY's geschriften en romans heeft aangetoond, dat DOSTOJEWSKY's levensmetaphysica sterk is beïnvloed door SOLOWJEW en door bemiddeling van dezen Russischen wijsgeer weer door SCHELLING en diens leerling CARL GUSTAV CARUS, den bekenden Dresdener arts, maar zonder dat zij daarbij haar eigen oorspronkelijk karakter verloochent. BOHATEC heeft hier de eerste systematische uiteenzetting van DOSTOJEWSKY's levens-

philosophie gegeven en daarbij aan de geschiedschrijving van het Russische denken een belangrijke dienst bewezen.

Reeds een kort overzicht van den inhoud van het derde deel van zijn werk, waarin dit thema behandeld wordt, kan een indruk geven van de belangrĳheid van dit onderzoek.

In het eerste hoofdstuk worden eerst de grondtrekken van D.'s levensphilosophie uiteengezet.

Het tweede hoofdstuk is getiteld: „Die Metaphysik des Lebens, ihre Eigenart und ihre Zusammenhänge mit der europäischen Lebensphilosophie.”

In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens aan de orde:

1° Het levensgevoel en de Godsidee.

2° De liefde als de verbinding van het ik met het geheel.

3° De liefde als de weg tot het verstaan van de geheimenissen Gods.

4° De mystieke beleving van de vereniging van den geest met de „hoogste synthese van het leven.

5° Liefde en schuld bewustzijn.

6° Liefde, leven en lijden.

7° Christus, de „bekroning des levens”.

8° Christus en de onsterfelijkheidsgedachte.

BOHATEC toont aan, dat eerst in de laatste en meest volkomen roman van DOSTOJEWSKY de „Broeders Karamasow”, de poging ondernomen wordt het „wezen des levens” volkomen te vatten. In het ontwerp voor deze roman, vervat in de „Dagboekbladen”, vindt men (in de Duitse vertaling) de uiterst gewichtige aantekening: „Was ist das Leben? Die treffendste Definition des Selbst ist: ich bin, ich existiere, um dem Herrn zu gleichen, der sagt, Ich bin der Seiende, aber doch schon in der gesamten Fülle des ganzen Weltgebäudes... Und dann alles hingeben, Christus. Wie auch Gott in Freiheit alles hingibt. Zum Wort. Und sie kehren zu ihm zurück und finden ihn wieder, und das ist das Leben.”

In korte omtrekken wordt volgens BOHATEC in deze passages DOSTOJEWSKY's metaphysica van het leven ontvouwd. Het echte leven moet op het goddelijke gelijken. Maar dit is van het goddelijk *Zijn* niet te scheiden, dat als zodanig het heelal in zich bevat.

In de verbinding van het ontische met het vitale element in het wezen Gods stemt DOSTOJEWSKY met SOLOWJEW's omstreeks dezen tijd gepubliceerde „Twaalf lezingen over het God-mensdom” overeen, ofschoon op vele, niet onbelangrijke punten afwijkingen en omvormingen zijn vast te stellen. Bij beide denkers vindt men een eigenaardige verbinding van het levensgevoel met de Godsidee, een verschĳnsel, dat tegelijk aantoonst „wie die aus dem Zeitraum der Renaissance über die Philosophie des deutschen Idealismus nach Russland flutenden Ideenmassen von den beiden urtümlichen Denkern und Kündern des russischen Lebens übernommen und verarbeitet worden sind”.

De nu volgende analyse van deze invloeden en de typisch Russische afwijkingen, die SOLOWJEW's en DOSTOJEWSKY's „christelijke” levensphilosophieën met name van SCHELLING's en CARUS' speculatieve theologie en natuurbeschouwing vertonen, is uitermate belangwekkend. Zij werpt, zonder een opzettelijke transcendentale critiek van deze speculatief-dialectische denkwijze te geven — hetgeen men bij BOHATEC als *historicus* van het Russische denken ook niet verwacht — niettemin een scherp licht op de verborgen religieuze dialectiek in deze „christelijke levensphilosophie”, die de dialectische spanningen in het motief „natuur en vrijheid”, of „natuur en geest” in het kader van de „Oosters-orthodoxe” denkwijze overbrengt.

Ik kan de lezers van dit tijdschrift slechts den raad geven deze gehele

wijsgerige analyse zelf te lezen. Zij zullen daardoor een grote verrijking van inzicht ontvangen.

Ondanks zijn beïnvloeding door de Westerse levensphilosophie wil DOSTOJEWSKY aan zijn eigen denkbeelden een Russisch stempel geven, doordat hij het beginsel van de al-omvattende liefde, het ware, hogere leven", in het Russische volk verwerkelijk ziet en zijn trias, „leven, liefhebben, lijden" aan het ideeële karakter van het Russische volk meent te kunnen ontlenuen, zonder te bedenken dat deze trias ook in andere christelijke geloofsopvattingen is aan te tonen.

Wanneer men zich van dit „levende leven", en daarmee van het dit leven verwerkelijkend Russische volk afscheidt, dan ontstaat volgens DOSTOJEWSKY in het vereenzaamde individu het tegendeel van het „synthetisch-dynamische leven", dan wordt het beheerst door den instinctief dynamischen, brutalen machtshonger, dat is „de vijand van het levende leven".

Deze demonische afbuiging van het ware leven schrijft de geniale auteur nu voornamelijk toe aan den invloed van het Romantisch *Byronisme*.

BYRON's invloed heeft volgens hem in het bijzonder op de sociaal geprimeerden en geborneerden ingewerkt en wordt gevaarlijk, wanneer deze een overspannen en pathologisch zelfbewustzijn bezitten.

Dit thema behandelt BOHATEC uitvoerig in het vierde deel van zijn werk, dat tot titel draagt: „Der individuelle Machtwille als pathologische Erscheinung".

Onder den genoemden Byroniaansen invloed ontwikkelt zich volgens D. het *ongeremde individuele machtsimperialisme*. Deze, tot nu toe in de literatuurgeschiedenis over het hoofd geziene invloed van het Byronisme vormt volgens Bohatec den sleutel tot de karakterologie van de individuele figuren in DOSTOJEWSKI's romans, die, gelijk RASKOLNIKOW en IWAN KARASOW, psychopathen zijn. Daarbij moet nog het hoogst belangrijke feit worden vermeld, dat de Russische schrijver, zoals uit zijn brieven blijkt, zijn psychopathische helden „natuurgetrouw en tegelijk artistiek" naar den toenmaligen stand der psychiatrische wetenschap geschilderd heeft.

Met het oog op de lezers, die de Russische taal niet beheersen, heeft BOHATEC de beste Duitse vertalingen aan zijn werk ten grondslag gelegd, om hun de contrôle van zijn uiteenzettingen uit de bronnen mogelijk te maken.

De lectuur van dit werk, met name van het derde, meer specifiek wijsgerig gedeelte, stelt ongetwijfeld hoge eisen aan den filosofisch niet bijzonder geschoolde. BOHATEC's stijl is niet eenvoudig, zijn zinsbouw is soms enigszins vermoeiend door de vele gedachten, die zij in eenzelfde passage samendringt. Maar de betoogtrant zelve is steeds helder en scherp doordacht en — wat men van dezen geleerde ook niet anders verwacht — steeds sterk gedocumenteerd.

Ik aarzel niet dit werk een standaardwerk te noemen, dat in de uitgebreide DOSTOJEWSKY-literatuur een geheel enige plaats zal innemen.

DOOYEWEERD

Dr J. BOHATEC, *Calvin en het humanisme in Frankrijk*.

Reeds een oppervlakkige inzage en voorlopige kennisneming van het boek van BOHATEC over BUDÉ en CALVIJN¹⁾ moet bij ieder, hoe onkundig ook ter zake misschien, den indruk wekken, dat ons hier een uitermate belangrijk werk wordt voorgelegd. Trouwens, van een auteur gelijk BOHATEC,

¹⁾ Josef Bohatec, *Budé und Calvin. Studien zur Gedankenwelt des französischen Frühhumanismus*. Graz, H. Böhlau Nachf., 1950 (VIII, 492 S.). De vrij late bespreking van dit boek komt niet op mijn rekening. Het werd eerst einde Nov. 1952 aan mij ter recensie toevertrouwd.